

Іван Куций

доктор історичних наук, професор,
кафедра історії України, археології та спеціальних галузей
історичної науки, Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна), kutsyy@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3556-1962>
ResearcherID: H-4431-2017

ВІД СЛОВ'ЯНЩИНИ ДО ЄВРОПИ: ГЕНЕЗА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

У статті досліджено цивілізаційні погляди та уявлення Володимира Антоновича. Простежено генезу цивілізаційної ідентичності історика, зокрема співвідношення Слов'янського світу та Європи як об'єктів самоідентифікації. Проаналізовано уявлення історика про цивілізаційний поділ світу й місце України на цій цивілізаційній карті. Вивчено погляди вченого щодо ролі слов'ян в європейській історії, а також його ставлення до проникнення європейських впливів на Україну. Досліджено внесок Володимира Антоновича у зміну слов'янської ідентичності українських інтелектуалів на європейську. Під таким поглядом проаналізовано основні науково-дослідницькі та публіцистичні праці Володимира Антоновича на історичну тематику. Акцентовано увагу на старанному прагненні В. Антоновича приховати свої погляди щодо цивілізаційної ідентичності. Тому вагоме місце у джерельній базі дослідження займають спогади учнів та сучасників про погляди історика на європейський чинник. Також вагома роль у статті приділяється аналізу листування В. Антоновича із своїми друзями. Через відсутність цензури у листах учений набагато відвертіше розкривав свої погляди стосовно цивілізаційної належності України, ніж в опублікованих наукових працях чи інших публічних текстах. У статті доведено центральне місце В. Антоновича у процесі впровадження європейської ідентичності серед українських істориків. Такого результату історик домогся не через безпосереднє доведення тези про європейську належність України на сторінках історичних праць, а більшою мірою в ході приватної

комунікації з довіреним колом своїх колег, студентів та послідовників. В. Антонович першим в українській історіографії подолав більшість слов'янофільських упереджень стосовно Заходу й толерантно поінтерпретував західноєвропейські впливи на явища історії України. Перехід В. Антоновича на європейську ідентичність не означав повної відмови від слов'янської ідентичності: слов'ян історик вважав складовою частиною європейської традиції. З'ясовано, що історик нерівноцінно ставився до різних складників Європи: романські народи (особливо Францію) він особливо шанував, а щодо німців він мав чималі упередження.

Ключові слова: Володимир Антонович, історіографія, ідентичність, цивілізація, Слов'янський світ, Європа, Захід.

В українській соціогуманітаристиці останніх років значною популярністю стала користуватись проблематика вписування України у наднаціональні цивілізаційні образи (Заходу/Сходу, Європи/Руського світу) тощо. Пройшовши етап “державошування” у 1990-х рр., українська історична наука активізувала пошуки місця України у системі просторових, культурних, геополітичних та цивілізаційних координат та образів. Виходячи із зростаючої дослідницької динаміки названої проблематики, її очевидної складності, вважаємо за доцільне конкретизувати та узагальнити підходи до вивчення просторово-цивілізаційних образів попередніх поколінь українських істориків. Серед них одне із найбільш вагомих місць посідає Володимир Антонович – знакова фігура в українській історіографії та національному русі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Незважаючи на те, що історичні праці вченого інтерпретовані вже багатьма дослідниками, його цивілізаційні погляди та уявлення належним чином ще не проаналізовані. Актуальність вивчення наукової спадщини В. Антоновича зумовлена особливо тим фактом, що учений на ранніх етапах своєї діяльності перебував під впливом слов'янофільських тенденцій, але згодом одним із перших в українській інтелектуальній думці актуалізував засади європейської цивілізаційної орієнтації.

В історичних працях В. Антоновича простежуємо деякі (хоча і не дуже виразні) ознаки слов'янської ідентичності. Так, у дисертації про Велике князівство Литовське (1878) вчений

розглядав історію цієї держави у контексті *Слов'янського світу*¹. У своєму узагальнюючому лекційному курсі про козацьку епоху в історії України (1895–1896) він неодноразово вписував історію козаччини у контекст “усієї Слов'янщини”². В історії інших слов'янських народів він віднаходив чимало явищ та феноменів, аналогічних з українськими. У засадничій праці з етнопсихології “Три національні типи народні” (1888) В. Антонович вів мову про українців, росіян та поляків як про “споріднені нації”: “Всі вони слов'яни; але ж від впливу і примусу всяких обставин – географічних, історичних і інших, вони так порізнились між собою, що тепер мають більше різного, свого власного, аніж схожого, однакового, спільного”³.

Вплив тогочасної історіографічної традиції на В. Антоновича помітний не тільки в окресленні “свого” життєпростору, але й у ставленні до “чужого”. Поодинокі і не дуже виразні судження про “чужий” Захід прочитуємо у деяких студіях В. Антоновича, особливо раннього періоду його діяльності. Так, у рукописній праці “Про українофілів та українофільство” (1860) він негативно відгукнувся про “подражання Заходу” вищими соціальними верствами⁴. Окремо наголосимо, що в межах збірного образу католицизму В. Антонович увиразнював головного винуватця “західної загрози” – орден єзуїтів. Він досить промовисто розкрив своє негативно-упереджене ставлення до єзуїтів, особливо в емоційно насиченому зверненні у “Сповіді”: “Невже для вас, п. Падалиця, слово єзуїт потребує коментарів? Хіба ви не знаєте, які плоди принесла їх діяльність всій Європі? Хіба ви

¹ Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ: Либідь, 1995. С. 625.

² Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. С. 183, 210.

³ Антонович В. Три національні типи народні // Антонович В. Моя сповідь... С. 92.

⁴ Антонович В. Про українофілів та українофільство (Відповідь на напади “Вестника Южной и Ю.-З. России”) // Антонович В. Моя сповідь... С. 142.

вважаєте її благодетельною для Польщі? Невже думаєте, що ми не знаємо, скільки зла цей орден приніс нашій батьківщині?”⁵.

У працях В. Антоновича прочитуємо численні антинімецькі випадки. Він, зокрема, у доволі негативних тонах (як жорстоких й агресивних завойовників слов'ян) описав перебування германського племені готів на українських землях. Про його рецепцію готів як представників Заходу свідчить не тільки вказівка на їхнє західне походження, а й артикулювання фактом, що після поразки від гунів готи відійшли на “далекий захід”⁶. Отже, жорстокість й агресивність готів опосередковано екстраполюється на увесь Захід. Не в кращих тонах зображені в дисертаційному дослідженні В. Антоновича німецькі рицарські ордени давньоруських часів. Показовим стосовно рецепції німців є вислови “німецьке нашестя”, “напор німців” тощо. Учений констатував у німців “завойовницьке” спрямування. Простежуємо у нього виразну вказівку на німців як виразників тенденцій усього Заходу: “німецькі рицарські ордени користувались співчуттям і матеріальною підтримкою всього католицького світу”⁷. В. Антонович викривав “гучну й дешеву славу” німецьких рицарів: вони, не ризикуючи іти в небезпечні близькосхідні хрестові походи, нападали на роз’єднані й слабо озброєні литовські племена. “Для рицарів, – читаємо у нього, – відкривалось нове поле діяльності, найперше освячене релігійним умотивуванням, але більш близьке і безпечне; /.../ і тим не менше, вони користувались в західному суспільстві славою військових подвигів, посвячених служінню церкві”⁸. Антинімецькі упередження В. Антоновича увиразнені також в оцінках “біронівщини” часів царювання Анни Іоанівни, коли Росія, за його словами, підпала

⁵ Антонович В. Моя исповедь. Ответ пану Падалице (по поводу статьи в VII книжке “Основы”: “Что об этом думать?” и письма г. Падалицы в X книжке) // Антонович В. Моя сповідь... С. 87.

⁶ Антонович В. Киев в дохристианское время // Антонович В. Моя сповідь... С. 580–581.

⁷ Антонович В. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда // Антонович В. Моя сповідь... С. 634.

⁸ Там само.

під владу німців-фаворитів, насамперед Е. Й. Бірона та Й. Б. фон Вейсбаха. Натомість історик позитивно відгукнувся про часи царювання Єлизавети Петрівни, оскільки при ній розпочався наступ на “німецький шаблон”⁹.

Хоча у світогляді В. Антоновича були очевидними елементи слов’янської ідентичності, водночас не маємо підстав вважати, що ця ідентичність пріоритетна у зіставленні з його проєвропейськими симпатіями. З великою вірогідністю можемо припускати, що слов’янська ідентичність В. Антоновича посідала у системі його світоглядних переконань спорадичну роль, тобто була не самодостатньою, а лише фрагментом або складовою європейської ідентичності. Незважаючи на вагомність слов’янофільських впливів, у цивілізаційних поглядах В. Антоновича при зіставленні з орієнтаціями сучасників (М. Костомаров, П. Куліш) відбувалися радикальні трансформації. Саме йому, на нашу думку, належить вагома роль у процесі зміни цивілізаційної ідентичності українських істориків із слов’янської на європейську. Однак окреслення цивілізаційних уявлень цього вченого в усій повноті видається доволі проблематичним, оскільки він досить не чітко, навіть завуальовано викладав їх у своїх публічних текстах.

В історичних працях В. Антоновича значно більше уваги приділено розгляду подій національної історії у загальноєвропейському контексті. Це особливо помітно при зіставленні його праць із історичними текстами М. Костомарова та П. Куліша. Західноєвропейські впливи на українську історію (крім католицько-сзуїтських) В. Антонович інтерпретував здебільшого позитивно, акцентуючи на українських та західноєвропейських зв’язках. Безпосередніх та чітких тверджень про європейську цивілізаційну належність України у його публічних текстах не віднаходимо. Радше навпаки – його висловлювання, зокрема у докторській дисертації та лекційному курсі, актуалізують приналежність України до Слов’янщини. Оразу зауважимо, що і дисертація, і лекційний курс призначались для публічного

⁹ Антонович В. Про козацькі часи на Україні. С. 164.

захисту або викладів, що зобов'язувало вченого враховувати історіографічну традицію. Натомість у працях пізнішого часу про Слов'янський світ, Слов'янщину чи загалом загальнослов'янський контекст здебільшого не йшлося. Важливо, що М. Довнар-Запольський відзначав у В. Антоновича деяку схильність до “слов'янофільської догми”, хоча вбачав у свого вчителя цілком самостійний науковий шлях у сфері цієї проблематики¹⁰. Так само і О. Гермайзе простежував у працях В. Антоновича вплив російського слов'янофільства, що виявився у трактуванні общини як питомо слов'янського явища, а дружини – як чужого, зайшого”¹¹.

Ставлення В. Антоновича до слов'янськості увиразнює його лист до О. Пипіна. У ньому він з неабиякою іронією писав про “загальнослов'янську” звичку – в організаційних справах “ні-яких термінів не визнавати”, а власну неакуратність не менш скептично характеризував як підтвердження свого “слов'янського походження”. Учений визнавав, що нагадування в особистому обходженні є непристойним, але все-таки вдавався до нього, оскільки “між слов'янами воно не зайве”¹². Подібне ставлення до слов'янськості прочитуємо і у листах до Ф. Вовка (1880), у яких він звинувачував свого кореспондента у “нервозному слов'янському політиканстві” та перебуванні у стані “всеслов'янського почуття насолоди”¹³. Оперуючи образом Слов'янського світу, В. Антонович, як видно, намагався віддати належне усталеній історіографічній традиції та замаскувати свою ідейно-світоглядну позицію перед офіційною владою.

Західну Європу В. Антонович розглядав насамперед як взірець “культурності” у найширшому сенсі, а відсутністю її в

¹⁰ Довнар-Запольский М. Исторические взгляды В. Б. Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 2. Київ: Заповіт, 1997. С. 238.

¹¹ Гермайзе О. В. Б. Антонович в українській історіографії // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 2. С. 247, 249.

¹² Листи [В. Антоновича] // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Т. 1. Київ: Заповіт, 1997. С. 233–234.

¹³ Там само. С. 241, 242.

Україні пояснював неспроможність вибороти тут самостійність. Так, за його спостереженням, між 1640 та 1657 роками революційні події, крім України, мали місце в Англії та Неаполітанському королівстві, однак тільки на Заході, завдяки високо-розвиненій культурі, революція була успішною¹⁴. У своєму лекційному курсі він розглядав федеративний устрій західних держав (Швейцарія та Американські штати) як позитивний та прогресивний. У цих країнах вдалося його зреалізувати саме завдяки високому ступеню культурного розвитку. В Україні, за його міркуваннями, здійснити це неможливо¹⁵.

Вагомість діяльності В. Антоновича в українському історіографічному процесі та національному русі загалом сьогодні не викликає сумнівів. На основі аналізу його праць висновуємо про діяльну роль цього ученого у процесі переорієнтації українських істориків на європейську ідентичність. З огляду на проблематичність окреслення його цивілізаційних поглядів вважаємо доцільним вказати на деякі біографічні факти, які допоможуть увиразнити цивілізаційну орієнтацію вченого. Дослідники пишуть про визначальний вплив на його світогляд західноєвропейської, особливо французької, інтелектуальної традиції, зокрема філософії раціоналізму XVIII–XIX ст. Як свідчать спогади М. Славінського, французька культура В. Антоновичеві “відчиняла /.../ широкі ворота до європейського світосприймання”. М. Грушевський зазначав, що його вчитель, тобто В. Антонович, радив звертатися до “здобутків освітнього французького руху XVIII в., вінчаного великою революцією”¹⁶. В українській історіографії В. Антоновича вирізняла орієнтація на європейську культуру, зокрема на історичну думку. Тому він, за слушним міркуванням М. Брайчевського, був “перший справжній

¹⁴ Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. С. 142.

¹⁵ Там само. С. 135.

¹⁶ Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 1. С. 121.

європеєць у вітчизняній історіографії, що підніс її над тим провінціалізмом, в якому вона потерпала досі”¹⁷.

Для аналізу цивілізаційних поглядів В. Антоновича не менше значення, ніж історичні праці, мають його особисті матеріали, насамперед епістолярій. Саме у ньому учений, як простежуємо, набагато відвертіше висловлювався, ніж у публічних текстах. Особливу вагу для винесеної у заголовок статті проблеми має листування В. Антоновича з ідейним натхненником європеїзму М. Драгомановим. Підкреслимо, що й тут учений не висловлював відвертих тверджень про європейську належність України. Все-таки обидва колеги-опоненти у листуванні вели мову про актуальність європейської орієнтації як очевидний для них факт. Так, у листі 1885 р. В. Антонович стверджував шкідливість виховання української інтелігенції на виключно російській літературі. Він пропонував альтернативу: “шукати світла влюбій літературі західно-європейській”¹⁸. Необхідно взяти до уваги, що листи-відповіді М. Драгоманова вміщували численні програмні настанови стосовно європеїзації українського руху. Важливо, що В. Антонович листовно не заперечував цих положень М. Драгоманова, що засвідчує їхнє однострумство у цивілізаційних питаннях. Крім цього, В. Антонович зауважував, що різниці у поглядах, особливо стосовно принципових питань, між ними немає, існує відмінність “в мізерних відтінках думки і, великою мірою, в практичних прийомах”¹⁹. Очевидно, що питання європеїзму для обидвох було принципозим, а не “мізерним”. Звідси можемо констатувати єдність В. Антоновича і М. Драгоманова у проєвропейських орієнтаціях. Прозахідницькі симпатії В. Антонович висловлював у листах і до інших кореспондентів. Так, у листі до К. Мельник він охарактеризував

¹⁷ *Брайчевський М.* Європеєць рідної історії // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 1. С. 146.

¹⁸ Листування Володимира Антоновича з Михайлом Драгомановим // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 2. С. 114.

¹⁹ Там само. С. 104.

професора О. Дмитрієвського як “цілком європейця” (з позитивною конотацією)²⁰.

Ще одним не менш вагомим джерельним комплексом у вивченні цивілізаційних поглядів В. Антоновича є спогади та відгуки про нього колег-сучасників, студентів та послідовників у наукових сферах. Так, згадуваний уже М. Славінський зазначив, що В. Антонович був завжди ґрунтовно ознайомленим “з усіма течіями європейської думки”. Далі він чи не найчіткіше окреслив цивілізаційну орієнтацію В. Антоновича: “Українець психологічно й кровно, – він належав не до Сходу, а до Заходу. Він був європейцем чистого типу, забарвленого одначе ознаками старої французької культури”²¹. М. Славінський увиразнював погляди вченого і на слов’янське питання. З цілого комплексу Кирило-Мефодіївських положень, читаємо у його спогадах, В. Антонович не те що заперечив, але “далеко відвів убік т. зв. слов’янську взаємність та слов’янське об’єднання. Він просто не вірив, що все те коли-небудь стане можливе”²². (Подібної відвертості у текстах самого В. Антоновича не простежуємо). О. Гермайзе констатував, що В. Антонович стояв “на рівні сучасної йому європейської культури”²³. М. Грушевський зазначав, що західна культура стала для вченого об’єктом “високого поважання”²⁴. М. Кордуба у спеціалізованій студії про В. Антоновича зауважував, що він своїм пріоритетним завданням мав висвітлення українських питань перед західноєвропейським культурним світом²⁵. С. Єгунова-Щербина у своїх спогадах засвідчувала добре знання західноєвропейської літератури й особливу симпатію В. Антоновича до романських народ-

²⁰ Листи [В. Антоновича]. С. 286.

²¹ *Славінський М.* Спогади // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 2. С. 214–215.

²² Там само. С. 217.

²³ *Гермайзе О. В. Б.* Антонович в українській історіографії. С. 246.

²⁴ *Грушевський М.* Володимир Антонович // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 1. С. 78.

²⁵ *Кордуба М.* Зв’язки Володимира Антоновича з Галичиною // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 2. С. 189.

ностей²⁶. Цінною для нас видається згадка М. Стороженка про те, що В. Антонович у своїх лекціях характеризував Литовську державу як таку, що побудована “на основинах західної цивілізації”²⁷. Як бачимо, численні спогади та відгуки про В. Антоновича виказують його виразні проєвропейські симпатії, які сам київський професор обережно приховував.

Як видно, обережність В. Антоновича у висловленні ідейно-світоглядних поглядів, а також суб’єктивна нехоть до науково-історичних узагальнень та синтезу спричинили притінювання власних цивілізаційних переконань у публічних наукових текстах. В цивілізаційних уявленнях вченого, очевидно, ще не було сформованим чітке наукове узагальнення стосовно європейської приналежності України. У системі імагологічних образів Європа для В. Антоновича, мабуть, поставала хоча і не цілком “своїм”, проте вже не цілком “чужим” простором. Поза сумнівом, цивілізаційно Україну він мислив ближчою до Європи, ніж до Московії-Росії. При такій орієнтації Слов’янщина не зникала із дослідницького поля ученого, хоча її змістове та аксіологічне наповнення істотно змінилося: вона перестала рецептуватися цілісною й самодостатньою цивілізаційною спільнотою. В. Антонович мислив Слов’янщину радше як групу мовно й генетично споріднених народів, які розглядав частиною загальноєвропейського простору, а не самостійною цивілізацією. Він першим серед українських істориків (не публічно) висловив відвертий скептицизм щодо слов’янськості як аксіологічної вартості. Є очевидним, що європеїзм (з культурністю як визначальним атрибутом) учений поцінував значно вище від слов’янськості. Звідси маємо підстави вважати, що в колах українських істориків В. Антонович започаткував процес своєрідного “знецінення” слов’янськості та орієнтації науково-історичної думки на європейську ідентичність. Характеристика цього вченого з боку М. Драгоманова та М. Брайчевського (“перший

²⁶ *Єгунова-Щербина С.* Пам’яті В. Б. Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 1. С. 376.

²⁷ *Стороженко М.* Із споминів // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. Т. 1. С. 406.

європеєць” української історії) була умотивованою як стосовно його науково-методологічного рівня, так і культурно-цивілізаційної орієнтації.

Викликають зацікавлення сьогодні оцінні висловлювання В. Антоновича стосовно цивілізаційної належності Росії. Насамперед зауважимо, що цілісно російська історія не попадала у центр наукової уваги дослідника. Він всіляко оминав узагальнююче-висновкові судження стосовно Росії, оскільки це могло б стати підставою для звинувачення його у неблагонадійності. Звідси Антоновичева рецепція Росії, уможливлена лише завдяки читанню його текстів між рядками та за допомогою опосередкованих джерел. Із спадщини В. Антоновича чи не найважливішим для нашої наукової проблеми є характерологічний портрет росіян у студії “Три національні типи народні”. Тут він відзначав їхню відверту прямоту, грубість натури, безкультур’я, нервову нечулість, очевидний практицизм тощо. Стосовно родинного життя росіян, то учений вказував на абсолютно необмежену та безконтрольну владу голови (“большака”) при обезличенні інших членів сім’ї, насамперед жінок. Хоча В. Антонович не конкретизував, яку цивілізаційну належність засвідчують вказані риси, проте різкий контраст між росіянами та українцям й поляками вказував його переконання про цивілізаційну “іншість” першого і двох наступних народів. У названих вище рисах росіян легко прочитуються натяки автора саме на їх азіатську характерологію. Висловлене підтверджує також характеристика архітектури росіян та українців: визнаючи, що в основі традицій двох народів знаходиться пізньовізантійська архітектура, В. Антонович водночас стверджував, що великоруська церковна архітектура в XVI–XVII ст. зазнала буддійського впливу²⁸. Якщо в українському народному живописі він вбачав оригінальні сюжети, то у російському – лише західноєвропейські запозичення. Що ж до власне російських живописних елементів, то серед них знаходив лише “нечепурну роботу”. Як

²⁸ Антонович В. Три національні типи народні // Антонович В. Моя сповідь... С. 98.

видно, учений відмовляв російському народові в культурній оригінальності, констатує у нього домінування чужих цивілізаційних впливів.

У своїх публічних статтях В. Антонович здебільшого оминав питання про етнічну основу великоросів. У рукописній публіцистичній праці “Погляди українофілів” учений зазначав, що до складу великоруського племені увійшли численні обрусілі фінські племена²⁹. Так само виразні натяки на неслов’янських предків росіян простежуємо у дисертаційному дослідженні В. Антоновича “Нарис історії Великого князівства Литовсько-го”. Як читаємо тут, численні іногородці фінського племені, що населяли територію Великого князівства Московського, становили пасивну масу, яка не мала впливу на політичні устремління держави. Про слов’янське коріння росіян в історичних текстах В. Антоновича не йдеться, натомість нечисленні згадки про їхні фінські корені позбавлені будь-якої двозначності. У киевознавчих студіях історик акцентував на факті, що у 1169 р. суздальці з союзниками на чолі з князем А. Боголюбським грабували і палили Київ. При цьому Антонович опис цієї події стилістично нагадував традиційні в українській історіографії сюжети про половецькі чи татарські погроми, що слугує для нас ще одним натяком на азіатськість росіян³⁰.

Не позбавлений подібних міркувань і лекційний курс історика про козаччину. Так, у його монографічному варіанті “Про козацькі часи на Україні” читаємо, що спосіб організації військової справи у Московській державі був дуже примітивним. Найцікавішою є згадка про польсько-українські війська королеви Владислава та московські ватаги³¹. Вже у цьому протиставленні виразно проглядається дихотомія цивілізованість–варварство. Царську владу над причорноморськими територіями тут промовисто окреслено як “кормигу Росії”. В описі зруйну-

²⁹ Антонович В. Погляди українофілів // Антонович В. Моя сповідь... С. 145.

³⁰ Антонович В. Киев в княжеское время // Антонович В. Моя сповідь... С. 596.

³¹ Антонович В. Про козацькі часи на Україні. С. 77.

вання царськими військами Запорізької Січі учений акцентував на угорському походженні керівника цих військ – генерала Текелі (угри мали азіатську конотацію). Як бачимо, В. Антонович хоча відверто не висловлював думок про неслов'янську цивілізаційну прописку Росії, все-таки його опосередковані висловлювання виказували такі погляди. Вартує уваги і той факт, що, на відміну від сучасників, учений публічно не порушував питання про наукову достовірність туранської теорії Ф. Духінського. Все ж зміст його праць завуальовано підтверджує основні постулати цієї теорії. Враховуючи науковий авторитет та вплив В. Антоновича на сучасників та наступників, маємо підстави вважати, що саме він зіграв ключову роль у поширенні думки про азіатство Росії. Підтвердженням цієї гіпотези слугують не стільки праці самого В. Антоновича, скільки погляди його учнів та істориків, на яких він мав незаперечний вплив. Цивілізаційні характеристики Росії з боку О. Барвінського, О. Єфименко, М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Багалія та ін. є більшою чи меншою мірою відзеркаленням поглядів В. Антоновича.

Таким чином, В. Антоновичу належить одне із провідних місць у процесі генези української цивілізаційної ідентичності. Його науково-дослідницька, публіцистично-полемічна та педагогічна діяльність започаткувала перехідний етап у цивілізаційних орієнтаціях представників української інтелігенції ХІХ ст. З одного боку, історичні тексти вченого певною мірою відображають світоглядні засади прихильників слов'янської ідентичності із поглядом на Європу/Захід як “чужий” життєпростір; з іншого – у його світоглядних переконаннях простежуємо ознаки європоцентричного світогляду й позитивної рецепції європеїзму. Це виражалось у вписуванні українських історичних явищ в загальноєвропейський контекст та поглядах на Західну Європу як взірць культурного розвитку. Європеїзм В. Антоновича проявлявся не відверто (у його власних текстах), а опосередковано, тобто у різномірних взаєминах зі своїми учнями та послідовниками. Звідси констатуємо світоглядну еволюцію В. Антоновича як таку, що відображає ключовий момент трансформації цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів – зміну слов'янської ідентичності на європейську.

REFERENCES

1. Antonovich, V. (1995). Kiev v dohristsianskoe vremya. In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 577–592). Kyiv: Lybid. [in Russian].
2. Antonovich, V. (1995). Kiev v knyazheskoe vremya. In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 592–605). Kyiv: Lybid. [in Russian].
3. Antonovich, V. (1995). Moya ispoved. Otvet panu Padalice (po povodu stati v VII knyzhke "Osnovy": "Chto ob etom dumat? " i pisma g. Padalicy v X knyzhke). In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 78–90). Kyiv: Lybid. [in Russian].
4. Antonovich, V. (1995). Ocherk istorii Velikogo knyazhestva Litovskogo do smerti velikogo knyazya Olgerda. In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 622–743). Kyiv: Lybid. [in Russian].
5. Antonovych, V. (1995). Pohliady ukrainofiliv. In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 143–153). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
6. Antonovych, V. (1991). *Pro kozatski chasy na Ukraini*. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].
7. Antonovych, V. (1995). Pro ukrainofiliv ta ukrainofilstvo (Vidpovid na napady "Vestnyka Yuzhnoi y Yu.-Z. Rossyy"). In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 135–143). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
8. Antonovych, V. (1995). Try natsionalni typy narodni. In Antonovych V. *Moia spovid. Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 90–101). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
9. Braichevskiy, M. (1997). Yevropeiets ridnoi istorii. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 1, pp. 143–150). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].
10. Hermaize, O. (1997). V. B. Antonovych v ukrainiskii istoriohrafii. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 2, pp. 244–256). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].
11. Hrushevskiy, M. (1997). Volodymyr Antonovych. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 1, pp. 75–79). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].
12. Hrushevskiy, M. (1997). Z sotsiialno-natsionalnykh kontseptsii Antonovycha. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 1, pp. 118–128). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].

13. Dovnar-Zapolskij, M. (1997). Istoricheskie vzglyady V. B. Antonovicha. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 2, pp. 235–239). Kyiv: Zapovit. [in Russian].

14. Iehunova-Shcherbyna, S. (1997). Pamiati V. B. Antonovycha. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 1, pp. 373–377). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].

15. Korduba, M. (1997). Zviazky Volodymyra Antonovycha z Halychy-noiu. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 2, pp. 165–200). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].

16. Slavynskiy, M. (1997). Spohady. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 2, pp. 211–225). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].

17. Storozhenko, M. (1997). Iz spomyniv. In *Syn Ukrainy: Volodymyr Bonifatiiovych Antonovych* (Vol. 1, pp. 406–411). Kyiv: Zapovit. [in Ukrainian].

Ivan Kutsyi

Doctor of Historical sciences (Dr. hab. in History),

Professor, Department of history of Ukraine,
archeology and special branch of Historical Science,

Ternopil Volodymyr Hnatiuk national pedagogical university
(Ternopil, Ukraine), kutsyy@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3556-1962>

ResearcherID: H-4431-2017

FROM "SLOV'IANSHCHYNA" TO EUROPE: THE GENESIS OF CIVILIZATIONAL IDENTITY BY VOLODYMYR ANTONOVYCH

In the article the civilizational views and ideas of Volodymyr Antonovych have been researched. The genesis of the historian's civilizational identity has been traced, including the relation of the Slavic world and Europe as objects of self-identification. The historian's ideas about the civilizational division of the world and Ukraine's place on this civilization map have been analyzed. The scientist's views on the role of Slavs in European history and his attitude to the penetration of European influences on Ukraine have been studied. Volodymyr Antonovych's contribution to the change in the Ukrainian intellectuals' Slavic identity into European has been investigated. From this point of view, the main research papers and journalistic works by Volodymyr Antonovych on historical topics have been analyzed. Special attention has been paid to V. Antonovych's diligent desire

to conceal his views on civilizational identity. Therefore, a significant place in the source base of the study is occupied by the memories of students and contemporaries about the historian's views on the European factor. Also, an important role in the article has been given to the analysis of V. Antonovych's correspondence with his friends. As there wasn't any censorship in the letters, the scientist far more openly disclosed his views on the civilizational affiliation of Ukraine here, than in published scientific works or other public texts. The article proves the leading role of V. Antonovych in the process of introducing European identity to Ukrainian historians. This result has been achieved by the historian, not by directly proving the thesis of Ukraine's European identity on the pages of historical works, but in the course of private communication with the trusted circle of his colleagues, students and followers. V. Antonovych was the first in Ukrainian historiography to overcome most Slavophile prejudices against the West and tolerantly interpreted Western European influences on the phenomena in Ukrainian history. The transition of V. Antonovych to European identity did not mean complete abandonment of Slavic identity: he considered the Slavic to be an integral part of the European tradition. It has been found that the historian unequally treated different constituents of Europe. He was especially revered by the Roman peoples (especially France), and he had considerable prejudices against the Germans.

Key words: *Volodymyr Antonovych, historiography, identity, civilization, Slavic world, Europe, West.*